

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.46>

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ¹

Лук'янчиков Є.Д.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інформаційного,
господарського та адміністративного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0001-5763-6972

Лук'янчиков Б. Є.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційного,
господарського та адміністративного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0002-4761-5980

Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Використання спеціальних знань в процесі розслідування привласнення, розтрата майна або зловживання службовим становищем.

На основі аналізу статистичних даних, щорічно з обвинувальним актом до суду направляється лише кожне третє-четверте кримінальне провадження про привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, обґрунтовується актуальність та необхідність більш широкого використання спеціальних знань та залучення фахівців з метою виявлення та документування фактів вчинення таких правопорушень.

Показано стан опрацювання розглянутої проблеми в кримінально-процесуальній та криміналістичній літературі. Звертається увага на відсутність єдності поглядів науковців на поняття спеціальних знань, форм, способів та суб'єктів їх застосування.

Кримінальне правопорушення, як певний вид протиправної діяльності, відбивається в оточуючому середовищі у вигляді певних змін, які в криміналістиці називають слідами. Завдання слідчого полягає у відшукуванні таких слідів, їх дослідженні та правильній інтерпретації. Зважаючи на розмаїття способів вчинення таких правопорушень, у тому числі з використанням можливостей сучасних інформаційних технологій їх виявлення та документування важко уявити без використання спеціальних знань у різних галузях виробництва, економіки, бухгалтерського обліку тощо.

Аналізуються визначення спеціальних знань, що пропонуються науковцями. Висловлюються сумніви щодо доцільності у визначенні вказувати на суб'єктів їх застосування.

Доводиться, що суб'єктами використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем можуть бути не тільки спеціаліст та експерт, а і сам слідчий. Це є безпосереднім використанням таких знань слідчим під час проведення слідчих (розшукових) дій. Їх використання не створює такого джерела доказів як висновок експерта, проте знаходить відображення у відповідному протоколі слідчої дії і відіграє важливу роль в процесі доказування.

¹ Статтю підготовлено на виконання проєкту «Право та економіка: взаємозв'язок в умовах цифровізації та європеїзації» (реєстр. номер 0123U100816)

У висновках наводяться способи використання спеціальних знань в процесуальній та непроцесуальній формах, що використовуються під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти власності, шахрайство, заволодіння чужим майном, привласнення, спеціальні знання.

Lukyanchikov E.D., Lukyanchikov B.Y. Using specialized knowledge in the investigation of embezzlement, misappropriation of property or abuse of office.

Based on the analysis of statistical data, only every third or fourth criminal proceeding concerning the misappropriation, embezzlement of property, or seizure of it through abuse of office is annually forwarded to court with an indictment. This substantiates the relevance and necessity of broader use of special knowledge and the involvement of specialists for the purpose of detecting and documenting the facts of such offenses.

The state of elaboration of the problem under consideration in criminal procedural and criminalistic literature is demonstrated. Attention is drawn to the lack of unity among scholars regarding the concept of special knowledge, as well as the forms, methods, and subjects of its application.

A criminal offense, as a certain type of unlawful activity, is reflected in the surrounding environment in the form of certain changes, which are called traces in criminalistics. The investigator's task is to find such traces, examine them, and interpret them correctly. Given the diversity of methods for committing such offenses, including those using the capabilities of modern information technologies, their detection and documentation are difficult to imagine without the use of special knowledge in various fields of production, economics, accounting, and so on.

Key words: criminal offenses against property, fraud, taking possession of someone else's property, embezzlement, special knowledge.

Постановка проблеми. За даними статистичної звітності кримінальні правопорушення проти власності у 2024 році складали 27 % від загальної кількості зареєстрованих правопорушень, а привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у цій структурі становить 5.6 %. Слід зазначити, що за останні роки кількість таких правопорушень поступово зменшується та становить 9222 у 2023 році, 7743 у 2024 році та 6236 за десять місяців поточного року. Разом з тим зменшується і кількість проваджень, які з обвинувальним актом направляються до суду: у попередні роки – кожне третє, а у поточному – четверте кримінальне провадження[1]. Наведені статистичні дані можуть свідчити про активну протидію розслідуванню з боку осіб, які не зацікавлені у розкритті вчинених правопорушень. Така протидія починається ще на етапі підготовки до привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Не слід не враховувати корупційної складової у вчиненні таких кримінальних правопорушень та загрози, яку вони становлять для держави в умовах воєнного стану для матеріального забезпечення армії та підтримання авторитету держави на міжнародному рівні. Прикладом тому можуть бути останні події з Енергоатомом, виділенням коштів для благоустрою Покровська у 2025 році тощо[2].

Введення на території України воєнного стану не могло не вплинути на зміни у способах вчинення розглядуваного правопорушення. Способи вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем можуть варіюватися залежно від сфери, в якій вони використовуються для досягнення бажаного результату: паливно-енергетичному комплексі, державних закупівель, міському благоустрою тощо.

Незважаючи на широке розмаїття способів вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем всі вони відбиваються у вигляді відповідних слідів в оточуючому середовищі. Їх відшукання та правильна інтерпретація в умовах цифровізації суспільства потребує використання спеціальних знань, що сприятиме своєчасному виявленню, об'єктивному документуванню протиправної діяльності та формуванню судових доказів у кримінальному провадженні. Це і спонукало авторів до поглибленого дослідження розглядуваного питання.

Мета дослідження полягає в аналізі поглядів науковців на визначення спеціальних знань, нормативне регулювання порядку їх використання у кримінальному провадженні, визначення його форм, способів та суб'єктів застосування.

Стан опрацювання проблематики. Визначення поняття спеціальних знань, форм та суб'єктів їх застосування у кримінальному провадженні привертають увагу науковців. Загальні питання, що стосуються поняття, класифікації та систематизації спеціальних знань які використовуються як у кримінальному, так і адміністративному судочинстві висвітлюються в роботах О.Ю. Богдана (2011 р.), В.С. Бондара (2011 р.) та О.А. Гуменського (2021). Проблеми нормативно-правового регулювання діяльності спеціаліста, а відповідно однієї з форм використання спеціальних знань при розслідуванні правопорушень в умовах воєнного стану досліджувала Г.К. Авдєєва (2022 р.). Процесуальні проблеми використання спеціальних знань у формі судової експертизи розглядав В.Г. Гончаренко (2011р.). Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства аналізував В.Ю. Шепітько (2014 р.). Теоретико-праксеологічні засади застосування спеціальних знань під час розслідування шахрайств у сфері надання послуг із працевлаштування розкрито в роботі К. О. Чаплинського та І.А. Гукової (2021), а форми їх використання в процесі доказування ухилення від оподаткування в роботі А.С. Амеліної (2025 р.). Незважаючи на таку увагу науковців до використання спеціальних знань у пізнавальній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, окремі питання заслуговують на подальше дослідження в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, як будь-яке кримінальне правопорушення є протиправною діяльністю, яка відбивається у вигляді певних змін в оточуючому середовищі. В криміналістиці такі зміни називають слідами, а їх цінність обумовлена існуючою залежністю між кримінальним правопорушенням та його відображенням [3, с. 142].

Правопорушення для слідчого завжди є подією минулого. Щоб з'ясувати його обставини, зазначає В.В. Тіщенко, необхідно відшукати його сліди, які відображають певні явища, дії злочинців та інших учасників події, ознаки злочинів, дослідити їх і отримати необхідну інформацію, яка дозволить відновити картину минулого [4, с. 392]. Сліди є носіями інформації про різні елементи правопорушення і в першу чергу про спосіб та особу, що його вчинила. Спосіб вчинення правопорушення в кримінальному праві розглядають як конкретні прийоми, що використовуються особою для вчинення суспільно небезпечного діяння. Спосіб вчинення злочину, зазначає О.М. Літвінов, співвідноситься із суспільно небезпечною дією як форма та зміст, тобто є певною організаційною ланкою цілеспрямованої поведінки людини й може змінюватись залежно від конкретних умов [5, с.114].

В криміналістиці спосіб вчинення правопорушення розглядають як процес взаємодії і слідоутворення, що дозволяє зробити припущення, які при цьому утворюються сліди, де вони розташовуються, якими ознаками і властивостями характеризуються. Такий опис способу, зазначає М.В. Салтевський, є криміналістичним і дозволяє за слідами відображеннями прогнозувати властивості правопорушника, спосіб дій й ознаки застосовуваних конкретних знарядь тощо [6, с. 421].

Криміналістичний опис способу вчинення кримінального правопорушення, зазначає О.Г. Кривопуск досліджуючи розкрадання вантажів за участі посадових та службових осіб АТ «Укрзалізниця», дозволяє отримати уявлення про подію, характер поведінки правопорушника та її відображення у вигляді слідів та відповідно, визначити оптимальні шляхи вирішення задач кримінального судочинства [7, с. 330].

Отже, розкриття привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем починається з відшукування слідів його відображення в оточуючому середовищі, ретельного їх документування й дослідження для отримання інформації, яка дозволить з'ясувати елементи предмета доказування (ст. 91 КПК). Зважаючи на широке розмаїття традиційних способів вчинення розглядуваних кримінальних правопорушень та появу нових, що обумовлюється впровадженням цифрових технологій в фінансовий документообіг, конкурсних торгів на виконання різного роду робіт та надання послуг, закупівлі товарів, виявлення та дослідження слідів таких правопорушень потребує використання спеціальних знань.

Традиційно під спеціальними знаннями в кримінальному судочинстві розуміють знання і навички, одержані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань [8, с. 55-56].

Схоже визначення спеціальних знань наводять В.С. Кузьмічов та І.В. Пиріг проте вказують на мету їх застосування «розкриття, розслідування та попередження злочинів» і не згадують про суб'єктів, що можуть їх застосовувати [9, с. 15].

У першому визначенні увага акцентується на тому, що спеціальні знання «використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень». Зважаючи на це, висловлюється думка, що спеціальні знання у кримінальному провадженні можуть застосовувати спеціалісти, які беруть участь у слідчих діях, експерти під час проведення судових експертиз, тобто у формах, передбачених КПК [10, с. 3].

Якщо визначення спеціальних знань пов'язувати із суб'єктом їх застосування, виникає запитання щодо можливості використання таких знань іншими учасниками кримінальної процесуальної діяльності: дізнавачем, слідчим, прокурором, підозрюваним, захисником, потерпілим, свідком тощо.

Для обґрунтування відповіді на таке питання необхідно виходити із загального розуміння знань, як обізнаності у чому-небудь, наявності відомостей про кого-, що-небудь, сукупності відомостей з якої-небудь галузі, набутих в процесі навчання, дослідження і т. ін. [11, с. 469]. Такими знаннями може володіти широке коло осіб, які поставили за мету їх опанувати на достатньому професійному рівні. Слушною з цього приводу слід визнати думку В.Ю. Шепітька, який зазначає, що знання, як соціокультурний продукт не належать і не можуть належати одній конкретній людині, вони завжди будуються на спадкоємності з іншими знаннями, вони рухаються у потоці діяльності, передаючись методом своєрідних соціальних естафет [12, с. 613].

Звичайно, якась кількість осіб, що володіють такими знаннями, не буде брати участі у провадженнях. Проте сутність набутих ними знань як спеціальних не зміниться, оскільки їх набуття потребувало певного часу навчання, практичної або наукової діяльності, вони не є загальнодоступними для широкого кола осіб на певному етапі розвитку людства.

У такому разі такі знання в процесі кримінальної процесуальної діяльності може використовувати не тільки спеціаліст або експерт але і кожен інший учасник, який ними володіє. Проте форми використання таких знань і процесуальне значення отриманих при цьому фактичних даних будуть різними. Непоодинокі випадки, коли особа після закінчення навчального закладу набуває спеціальності інженера, економіста, бухгалтера, аудитора тощо. Через деякий час така особа влаштовується на роботу в правоохоронні органи, отримує юридичну освіту та її призначають слідчим. Чи може така особа скористатися знаннями, набутими раніше під час розслідування, чи можна взагалі заборонити особі використовувати такі знання в процесі розслідування.

Вважається, що особа може і зобов'язана використовувати набуті нею знання під час розслідування у тому числі і кримінальних правопорушень щодо привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Наприклад, знання в галузі економіки, фінансів, цифрових технологій допоможуть під час обшуку визначити документи, що підлягають вилученню, правильно сформулювати запитання для проведення експертизи, належним чином оцінити інформацію, отриману від допитуваного. Способи використання спеціальних знань постійно розширюються та удосконалюються. Так, на початку грудня 2025 року відбувся семінар, на якому А. Ковбель поділився інформацією про можливості використання такого нового інструментарію як Forensic для виявлення фактів привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем [13].

Зважаючи на викладене не можна погодитися з думкою авторів, які до спеціальних знань відносять тільки ті, що використовує експерт під час проведення експертних досліджень. Слідчий, зазначають вони, може досліджувати речові докази проте такі дослідження не є експертизою, і висновки такої діяльності не мають доказового значення. Таке дослідження є позапроцесуальним і попереднім, має лише допоміжне, оперативно-тактичне значення [14, с. 125]. По-перше, розслідування є процесуальною діяльністю, а тому використання слідчим спеціальних знань під час проведення слідчих дій не може бути позапроцесуальним. Технічні засоби, прийоми їх застосування та отримані результати знаходять відображення у відповідному протоколі слідчої дії і використовуються в процесі доказування. По-друге, слідчий не може надавати висновок за результатом свого дослідження, як це робить експерт, оскільки одна особа не може поєднувати декілька процесуальних функцій. Слідчий не може проводити розслідування якщо був експертом у цьому кримінальному провадженні (п. 2 ч. 1 ст. 77 КПК).

Зважаючи на пізнавальний характер кримінального процесу, В.Г. Гончаренко виділяє дві форми застосування даних природничих і технічних наук (спеціальних знань) за доказовим значен-

ням отриманих відомостей – процесуальну та непроцесуальну. Він наголошував, що спеціальні знання застосовують особи, які наділені відповідними процесуальними повноваженнями, проте, у першому випадку їх застосування може настати певний юридично значимий результат, а у другому – настання такого результату неможливо. До процесуальних форм він відносить – слідчу, судову та експертну, а до непроцесуальних – оперативну та особисте вивчення [15, с. 104-107].

Віднесення тих або інших способів використання спеціальних знань в непроцесуальній формі значною мірою залежить від галузі (сфери), в якій вчиняється правопорушення, особливостей його відображення в матеріальному середовищі. До непроцесуальних форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень в сфері економіки найчастіше відносять: проведення ревізій; проведення аудиторських перевірок; проведення попереднього дослідження об'єктів; [16, с. 188], відомчі розслідування, перевірки технічного стану; проведення досліджень об'єктів безпосередньо на місці події; консультативно-довідкова допомога; надання технічної допомоги в підготовці технічних засобів, виконанні трудомістких робіт; використання допомоги обізнаних осіб при проведенні оперативно-розшукових заходів [17, с. 15].

Суб'єктами використання спеціальних знань та технічних засобів у кримінальному провадженні є: слідчий, суд, прокурор, спеціаліст, експерт, захисник. Слідчий та спеціаліст використовують спеціальні знання та технічні засоби з метою виявлення та фіксації джерел криміналістичної інформації в ході проведення слідчих (розшукових) дій. Наслідком такого використання є виявлені речові джерела чи їх матеріально фіксовані відображення у вигляді фотознімків, копій слідів, документів, що додаються до протоколу слідчої (розшукової) дії. Вони є засобом доказування у кримінальному провадженні. За *суб'єктом* слідчого пізнання виділяють дві форми використання спеціальних знань: *безпосередню та опосередковану*.

Безпосереднє використання спеціальних знань здійснюється самим слідчим або судом. Ця форма не породжує самостійного джерела доказів, але сприяє результативності слідчих дій і знаходить відображення у відповідному протоколі (огляд місця події (ч. 2 ст. 238 КПК), місцевості, приміщення, речей та документів (ч. 1 ст. 237 КПК) і т. д.). Без проведення експертизи можна оперативно встановити обставини, що мають значення для розслідування і судового розгляду (прочитати залитий текст, виявити підчистку в документі і т. д.), та закріпити виявлені нові відомості в протоколі огляду речових доказів [18, с. 127]. В.В. Арешонков називає такі техніко-криміналістичними дослідженнями доекспертними, які сприяють підвищенню ефективності слідчої діяльності [19, с. 171].

Опосередковане використання спеціальних знань під час кримінального провадження реалізується у формі: а) залучення спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) (ч. 2 ст. 71 КПК); б) надання спеціалістом консультацій або письмових роз'яснень у суді (ст.ст. 71, 360 КПК); в) надання спеціалістом висновків у провадженнях щодо кримінальних проступків до внесення відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань (ч. 1, 2 ст. 71; ч. 3 ст. 214; ст. 298¹ КПК); г) призначення судової експертизи (ст. ст. 242, 243, 244 КПК).

Сторони кримінального провадження або суд можуть звернутися по допомогу спеціаліста у будь якому випадку, якщо виникла необхідність у застосуванні спеціальних знань. Тобто законодавець не встановлює жодних обмежень для учасника провадження скористатися допомогою спеціаліста, якщо у цьому виникла необхідність. Основна мета залучення спеціаліста, зазначає М.М. Михеєнко, розширити практичні можливості слідчого і особи, яка провадить дізнання, щодо виявлення, вилучення й фіксації доказів при провадженні слідчих дій і суду щодо всебічного й повного дослідження обставин справи для встановлення істини [20, с. 107].

Висновки. Використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем здійснюється в процесуальній та непроцесуальній формах. До способів використання спеціальних знань в процесуальній формі слід віднести: безпосереднє їх використання слідчим під час проведення слідчих дій і опосередковане – залученням спеціаліста (для виконання завдань, що визначені в ст. ст. 71 та 360 КПК) та проведення експертизи. До способів використання спеціальних знань в непроцесуальній формі під час розслідування кримінальних правопорушень в сфері економіки найчастіше відносять: відомчі розслідування; проведення ревізій; проведення аудиторських перевірок; проведення попереднього дослідження об'єктів; перевірки технічного стану; проведення досліджень об'єктів безпосередньо на місці події тощо. Подальші дослідження використання спеціальних знань в ході

розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем сприятимуть виявленню та впровадженню у пізнавальну діяльність з розслідування нових, сучасних способів на основі використання можливостей штучного інтелекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Веб-сторінка Офісу генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua>.
2. Катерина Красовська. Експерт розкритикував виділення мільйонних коштів на благоустрій Покровська. URL: <https://i-ua.tv/news/89514-ekspert-rozkrytykuvav-vydilennia-milionnykh-koshtiv-na-blahoustrii-pokrovska> (дата звернення: 25.11.2025).
3. Криміналістика: підручник; за заг. ред. В. В. Пяковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.
4. Тищенко В.В. Вибрані твори. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 436 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч./ за заг. ред. О.М. Литвинова. Харків: Право, 2020. 428 с.
6. Салтевський М.В. Криміналістика (в сучасному викладі): Підручник. К.: Кондор, 2006. 588 с.
7. Кривопис О.Г. Способи вчинення крадіжок з рухомого складу залізничного транспорту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 1 (Ювілейний). 2022. С. 328-334. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-1-328-334.
8. Гончаренко В.Г. Деякі процесуальні проблеми судової експертизи. *Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів*: збірн. мат. наук.-практ. конф. Київ: НАВС, 2011. С. 55-58.
9. Кузьмічов В.С., Пиріг І.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 168 с.
10. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Види участя specialistов на предварительном следствии. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1985. Вып. 30. С. 3-8.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь, 2001. 1440 с.
12. Шепітько В.Ю. Криміналістичні та спеціальні знання: сутність, співвідношення, тенденції використання. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*. К.: КНДІСЕ Мінюста України, 2019. С. 611-616. URL: <http://revopravo.kiev.ua/83%D0%BA.pd>.
13. Ковбель А. Боротьба з фінансовим шахрайством. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzQcqtKqWxrBDgdrJCcFIPLzm>.
14. Гордієнко М.С., Волошин О.Г. Поняття та сутність спеціальних знань на стадії досудового розслідування. *Теорія та практика судово-експертної діяльності*: матеріали VIII Міжвідомчої конференції (27 листопада 2019 року). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2019. С. 123-126. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/15296>
15. Гончаренко В.Г. Вибране. К.: Прецедент, 2021. 791 с.
16. Бишевец О.В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187-193. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015.
17. Пиріг І.В., Бідняк Г.С. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів: Навчальний посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.
18. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є., Петряев С.Ю. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2019. №4(44). С. 125-130. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4\(44\)](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4(44)).
19. Арешонков В.В. Техніко-криміналістичне дослідження у розслідуванні злочинів: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 468 с.
20. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. 3-є вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 1999. 536 с.